

ביאורים

דרך סוגיית חטא העם המצרי פותח כאן הרמב"ם חזית הסברה נוספת בשאלת הבחירה החופשית. כיצד נוכל להסביר את העובדה שנשללה הבחירה החופשית מאת פרעה? האם תיתכן שלילת הבחירה החופשית כעונש לאדם החוטא? הרמב"ם פותח בקביעה עקרונית: במידה וחטאם של המצרים היה מניעת ישראל לצאת מארצם, היה קשה להסביר את העונשים הכבדים שבהם נענשו המצרים, הלא דבר זה נשלל מהם בהכבדת ה' את לב פרעה. אלא שחטאם של המצרים איננו מתמצה במניעת היציאה מארצם. מעבר ל'חובה' זו, אותה היו צריכים לבצע על פי הגזירה האלוהית, הוסיפו המצרים באכזריותם עוד ועוד מעשי רשע וחמס כלפי העם היושב בקרבם. חטאם לא היה אפוא בסירובם מלשחרר את בני ישראל, אלא בשעבודם, שנעשה מתוך בחירה. על המעשים הללו נענשו המצרים במניעת אפשרות החזרה בתשובה. ה' מנע את אפשרות החזרה בתשובה כדי שיוכל להענישם על מעשיהם האכזריים בשעבודם את ישראל.

שלילת הבחירה נעשית מתוך מכלול מערכת שיקולים אלוהית שלא תמיד ברורה לנו. רק ה' יודע את היקף החטאים וחומרתם, ועל כן הוא גם זה שיודע מתי ראוי לשלול מן האדם את הבחירה החופשית. ישנם מצבים שבהם לא נשללת הבחירה החופשית לחלוטין אלא בצורה חלקית. למשל, שיתוק היד של ירבעם בן נבט או עיוורון זמני במקרה של אנשי סדום. אך השיא, כאמור, הוא בשלילה מוחלטת של הבחירה החופשית. איננו יכולים אפוא לדעת מדוע על עבירה מסוימת נקבעת שלילת הבחירה החופשית ועל עבירה אחרת לא, אך אנו מאמינים שכל מעשי ה' נובעים משיקול מדויק וצודק.

הרחבות

• האם הכבדת לב פרעה שללה ממנו את הבחירה?

והוא מִכְרַח שְׁלֹא יִשְׁלַח. לדעת הרמב"ם, ההכבדה שללה את הבחירה לשלח את ישראל. לדעת הספורנו, אדרבה, ההכבדה יצרה איזון כדי לאפשר את הבחירה - לשלח את ישראל מתוך הכנעה לה', ולא מטעמי נוחות: "שולוא הכבדת הלב היה פרעה משלח את ישראל בלי ספק, לא על צד תשובה והכנעה לאל יתברך, שיתנחם מהיות מורד, אף על פי שהכיר גדלו וטובו, אלא על צד היותו בלתי יכול לסבול עוד את צרת המכות... וזאת לא הייתה תשובה כלל. והנה אמר האל יתברך 'ואני אקשה את לב פרעה', שיתאמץ לסבול המכות ולא ישלח מיראת המכות את ישראל, למען שיתי אותותי אלה בקרבו, שמהם יכירו גדלי וטובי וישוּבו המצרים באיזו תשובה אמיתית" [ספורנו לשמות ז, ג].

שאלות לדיון

חשוב על מצב בחייו שבו לא הייתה לך בחירה. מהיכן אתה יודע שלא הייתה לך בחירה? האם הרגשת טוב או רע? למה?

"וכמו שִׁבְטֵל קֶצֶת תְּנוּעוֹת הָאָדָם הַבְּחִירִיּוֹת עַל צַד הָעֲנִשׁ". האם אדם שגנב יכול לטעון כלפי החברה שהוא עשה כך משום שה' שלל ממנו את הבחירה?

אָבֵל אָמְרוּ: "וְחִזְקִיתִי אֶת לֵב פְּרַעֲה" (שמות יד, ד), וְאַחַר כֵּן עֲנִשׁוּ וְהִמִּיתוּ - הִנֵּה יֵשׁ בּוֹ מְקוֹם דְּבוּר, וְיִשָּׁג מִמֶּנּוּ עֶקֶר גְּדוֹל. וְהַתְּבוּנָה בְּדַבְּרֵי בְּזָה הֶעָנִין, וְשִׁים לְבָר אֲלֵיהֶם, וְעָרַךְ אוֹתָם. אֶל דַּבְּרֵי כָל מִי שֶׁדָּבַר בּוֹ, וּבָחַר לָךְ הַיּוֹתֵר טוֹב. וְהוּא, שֶׁפְּרַעֲה וְסִיעֵתוֹ, אֵלוֹ לֹא הִיָּה לָהֶם חֲטָא זוֹלָתָּ אֲשֶׁר לֹא שָׁלְחוּ אֶת יִשְׂרָאֵל - הִיָּה הֶעָנִין קִשָּׁה בְּלִי סִפְקָא, כִּי הוּא כָּבֵר מְנַעַם מִלְשַׁלַּח, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "כִּי אֲנִי הַכְּבֹדְתִי אֶת לְבוֹ וְאֶת לֵב עֲבָדָיו" (שם י, א), וְאַחַר כֵּן דָּרַשׁ מִמֶּנּוּ לְשַׁלְּחַם, וְהוּא מְכַרְחַ שְׁלֹא יִשְׁלַח*, וְאַחַר כֵּן עֲנִשׁוּ כְּאֲשֶׁר לֹא שָׁלְחָם, וְהִמִּיתוּ וְהִמִּית סִיעֵתוֹ - הִיָּה זֶה עוֹל, וְסוֹתֵר לְכָל מִה שֶׁהִקְדַּמְנוּ. הִרִי שְׁאִין הֶעָנִין כּוֹ, אֶלָּא שֶׁפְּרַעֲה וְסִיעֵתוֹ מְרוּ בְּבַחֲרֵתָם, מְבַלִּי כְּפִיָּה וּמְבַלִּי הַכְּרַח, וְעֶשְׂקוּ הַגְּרִים אֲשֶׁר הִיוּ בֵּינֵיהֶם, וְעִשׂוּ לָהֶם עוֹל גְּמוּר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר וּבְאֵר: "וַיֹּאמֶר אֵל עֲמוּ הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכוּ' הִבֵּה נִתְחַכְּמָה לוֹ" (שם א, ט). וְזֶה הַמַּעֲשֶׂה הִיָּה מִהֶם בְּבַחֲרֵתָם וּבְרַע עֲצָתָם, וְלֹא הִיָּה לָהֶם בְּזָה הַכְּרַח. וְהִיָּה עֲנֵשׁ ה' לָהֶם עַל כֵּן - לְמִנְעָם מִן הַתְּשׁוּבָה, עַד שֶׁיַּחֲלוּ בָהֶם מִן הֶעָנִשׁ מִה שֶׁחִיב צִדְקוֹ שֶׁהוּא עֲנִשָׁם. וּמִנִּיעֵתָם מִן הַתְּשׁוּבָה הִיא שְׁלֹא יִשְׁלַחוּם. וּכְבָר בְּאֵר לוֹ ה' זֶה, וְהוֹדִיעוּ שְׁאֵלוֹ רָצָה לְהוֹצִיאָם בְּלֶבֶד - כְּבָר הִיָּה מְאֻבָּדוֹ הוּא וְסִיעֵתוֹ וְהִיוּ יוֹצְאִים, וְאִמְנָם רָצָה עִם הוֹצְאָתָם לְעִנְשָׁם עַל עֲשָׂתָם הַקּוֹדֵם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בַּתְּחִלַּת הַדְּבָר: "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִכִּי" (בראשית טו, יד). וְאִי אֲפֹשֶׁר לְעִנְשָׁם אִם שָׁבוּ, וְעַל כֵּן נִמְנָעָה מִהֶם הַתְּשׁוּבָה, וְהִיוּ מְחֻזְקִים בָּהֶם. וְהוּא אָמְרוּ: "כִּי עֲתָה שָׁלַחְתִּי אֶת יָדִי וְכוּ' וְאוֹלָם בְּעֵבוֹר זֹאת" וְכוּ' (שמות ט, טו-טז).

פעמים שהעונש
בעולם הזה
ובעולם הבא

וְלֹא תִחְיֶיב לָנוּ גְנוּת בְּאִמְרָנוּ כִּי ה' פְּעָמִים יַעֲנִשׁ הָאָדָם בְּשֵׁלֵא יְשׁוּב, וְלֹא יִנְיַח לוֹ לְבַחֵר בַּתְּשׁוּבָה. לְפִי שֶׁהוּא יַתְעֵלָה יוֹדַע הַחֲטָאִים, וְחִכְמָתוֹ וְצִדְקוֹ יַחְיִבוּ שְׁעוֹר הֶעָנִשׁ, שֶׁפְּעָמִים יַעֲנִשׁ בְּעוֹלָם הַזֶּה בְּלֶבֶד, וּפְעָמִים יַעֲנִשׁ בְּעוֹלָם הַבָּא בְּלֶבֶד, וּפְעָמִים יַעֲנִשׁ בְּשֵׁנֵי הָעוֹלָמוֹת יַחַד. וְיִתְחַלֵּף עֲנִשׁוֹ בְּעוֹלָם הַזֶּה: פְּעָמִים יַעֲנִשׁ בְּגוֹף, אוּ בְּמִמּוֹן, אוּ בְּשֵׁנֵיהֶם יַחַד. וּכְמוֹ שֶׁיְבִטֵּל קֶצֶת תְּנוּעוֹת הָאָדָם הַבְּחִירִיּוֹת עַל צַד הֶעָנִשׁ, כְּגוֹן שֶׁיְבִטֵּל יָדוֹ מִן הַתְּפִישָׁה, כְּמוֹ שֶׁעֲשָׂה בִּירְבָעָם, אוּ עֵינָיו מִן הַרְאִיָּה, כְּמוֹ שֶׁעֲשָׂה בְּאֲנָשֵׁי סְדוֹם הַנְּאֻסָּפִים עַל לוֹט - כֵּן יְבִטֵּל מִמֶּנּוּ בַחֲרֵת הַתְּשׁוּבָה, כְּדִי שְׁלֹא יַתְעוֹרֵר אֲלֵיהֶם בְּשׁוֹם פְּנִים, וַיֵּאבֵד בְּחֶטְאוֹ. וְאִין אֲנוּ צְרִיכִים לְדַעַת חֲכָמָתוֹ, עַד שֶׁנִּדְעַע לָמָּה עֲנִשׁ זֶה בְּזָה הַאֲפָן מִן הֶעָנִשׁ, וְלֹא עֲנִשׁוּ בְּאֲפָן הָאֲחֵר, כְּמוֹ שֶׁלֹּא נִדְעַע מִה הַסִּבָּה אֲשֶׁר גְּרָמָה שְׁהִיָּתָה לָזֶה הַמִּיּוֹן זֹאת הַצּוּרָה, וְלֹא הִיָּתָה לוֹ צוּרָה אַחֲרָת. אָבֵל הַפֶּלֶל: "כִּי כָל דַּרְכָיו מִשְׁפָּט" (דברים לב, ד), וְיַעֲנִשׁ הַחוּטָא כְּפִי חֲטָאוֹ, וְיִגְמַל הַמִּיֻטִּיב כְּפִי הַטְּבָתוֹ.

